

ПРЕБРОЯВАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО И ЖИЛИЩНИЯ ФОНД В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 1905 ГОДИНА

*Соня Златанова**

На 31 декември 1905 г. започва петото преброяване на населението и четвъртото преброяване на жилищния фонд в историята на България. Съгласно Закона за общото преброяване на населението, сградите и домашния добитък в Българското Княжество от 15 декември 1897 г. следва да се извършва преброяване на всеки пет години. Този закон осигурява най-голямата възможна вярност, точност и пълнота на сведенията от преброяването чрез постановеното в чл. 2, 12, 13, 14 и 15. Чл. 2 от закона допринася за преодоляване на недоверието, с което населението се е отнасяло към предходните преброявания, като е подозирало комерсиални цели, когато са му искали каквито и да било статистически сведения, и като избягвало вследствие на това да дава вярна информация относно възрастта, семейното положение, професията, броя на добитъка и т.н. Съгласно този член никой няма да бъде лично обременен въз основа на сведенията, които е дал, и няма причини да не каже истината по въпросите, които му се задават. Необходимо е да се спечели доверието на населението към статистиката и то само да привикне да прави своята статистика. Законът регламентира какво се случва с информацията след извършването на преброяването: след изработването и свеждането на общите статистически таблици картите, в които се записват разните статистически сведения, се изгарят. В случай че някой се е опитал да избегне преброяването или е дал

* Младши експерт в отдел „Публикации, библиотека и дигитални продукти“ на НСИ; e-mail: SZlatanova@nsi.bg.

неверни и непълни сведения, чл. 13 предвижда глоби и наказания - пристъпва се към повторно преброяване, и то за сметка на провинилите се.

Това преброяване следва напълно плана и метода на предходното преброяване от 1900 година.

Съгласно чл. 3 от Закона за общото преброяване на населението, сградите и домашния добитък в Българското Княжество от 15 декември 1897 г. „Преброяването се извършва от общинските управления... съгласно наредбите и упътванията, издадени от Дирекцията на статистиката“. Наредбите за преброяването на населението, сградите и домашния добитък в Княжество България на 31 декември 1905 г. са изготвени и отпечатани в отделни брошури от Дирекцията на статистиката.

Според тези наредби преброяването през 1905 г. си поставя за цел:

- Да регистрира броя на цялото население в княжеството в един определен ден;
- Да узнае броя на всички лица, които се намират във всяко населено място по време на преброяването;
- Да узнае броя на всички лица, които имат местожителство в населеното място, независимо дали тези лица се намират в същото населено място, или временно отсъстват в деня на преброяването.

Подготвителни мерки

Първата подготвителна мярка, предшестваща преброяването, е номерирането на сградите. Било е необходимо предварително да бъдат номерирани сградите във всяко населено място, като се пристъпи към нова номерация, където не е имало такава, или се провери, поправи или допълни вече съществуващата. По този начин се улеснява работата в самия ден на преброяването и се създава възможност по-късно да се преценят пълнотата и точността на преброяването. С Окръжно № 4 414 от 8 юни 1905 г. Дирекцията на статистиката изпраща чрез околийските и градските началници до всички общински кметове в страната „Наредби за номерирането на сградите в Княжество България“. Нормативната уредба ангажира общинските власти с грижата по номериране на сградите в общините. При преброяването през 1900 г. е извършено номериране на сградите, така че номерацията през 1905 г. се състои само в поправяне и допълване на номерацията, както и в номериране на неномерирани сгради по това време.

Предварителни разпоредби за преброяването

Всички данни от преброяването на населението, сградите и домашния добитък се събират и се вписват само в подготвените за целта от Дирекцията на статистиката формуляри (карти), които тя е разпратила до общинските управления:

- Лична карта А - син цвят - за лица от мъжки пол, които по време на преброяването се намират на мястото, където живеят;
- Лична карта Б - червен цвят - за лица от женски пол в същата категория;
- Лична карта В - бял цвят - за гости и пътници от двата пола, които преброяването е заварило извън населеното място, където постоянно живеят;
- Лична карта Г - жълт цвят - за лица от двата пола, които живеят в специални заведения - болници, казарми, затвори, сиропиталища и старопиталища, приюти, пансиони, учебни заведения и манастири, които от гледна точка на преброяването се смятат за отделни, т.нар. колективни домакинства;
- Домакинска карта Д - бозав цвят - в нея се вписват членовете на обикновените домакинства;
- Домакинска колективна карта Е - жълт цвят - вписват се членовете на колективните домакинства;
- Карта за сградите Ж - зелен цвят;
- Карта З - кафяв цвят - за добитъка, домашните животни, колата, оралата и земеделските машини.

По една карта е трябвало да бъде попълнена за всяко лице (в т.ч. и за най-малките деца), което е прекарало нощта на 31 декември 1905 г. в пределите на княжеството.

Всяко отделно домакинство, независимо от колко членове се състои, е вписвало отговорите на зададените въпроси за всеки един от своите членове. За всяко здание, независимо дали е служело за живеене, или за друга цел, е попълвана карта Ж от стопанина на зданието или от живеещия в него наемател. Карта З е попълвана от всеки собственик за добитъка, колата, оралата, домашните птици и земеделските машини, които е притежавал в деня на преброяването. На гърба на всяка карта са отпечатани специални наставления и обяснителни бележки за попълването на картите.

Освен картите са отпечатани и разпратени специални преброителни пликосе, като в тях са поставяни домакинските и личните карти на всяко домакинство, както и картите за сградите и добитъка, притежавани от домакинството. Също така са изготвени и разпратени открити листове и папки за агент-преброителите.

Събраните по време на преброяването данни същевременно служат за разпределение на населението по пол, възраст, поданство, майчин език, народност, вероизповедание, грамотност, природни недостатъци и по домакинства.

За установяване на наличното и фактичкото население са послужили личните карти, които съгласно наредбите са попълвани от всички лица на мястото, където се намират по време на преброяването, а местното или правното население е изчислено чрез домакинските карти въз основа на сведенията от личните карти.

Наредбите дефинират понятието „домакинство“ по следния начин: „Под думата домакинство се разбират всички лица, които живеят заедно и имат едно общо хазйство, т.е. хранят се заедно“. За членове на домакинството се считат и слугите, работниците, квартирантите и всички други лица, които живеят и се хранят в домакинството. Онези лица, които живеят, но не се хранят в домакинството, съставляват отделни домакинства. Лицата, които живеят в едно помещение, но не се хранят заедно (работници, гурбетчи и др.), също представляват отделни домакинства.

Колективни са домакинствата, съставени от живеещите в следните специални заведения лица, които живеят и се хранят заедно: войниците от всяка войскавота рота, болните от всяко болнично заведение, затворниците и арестантите, учениците пансионери от всяко учебно и възпитателно заведение, монасите и монахините от всеки манастир, старците, недъгавите и сираците в старопиталищата и сиропиталищата. Ръководният (началнически), административният и обслужващият персонал във всички изброени заведения се изключва от състава на колективното домакинство.

За отсъстващи членове от домакинствата се считат всички лица, които през нощта на 31 декември 1905 г. срещу 1 януари 1906 г. отсъстват от домакинството случайно или временно - работници, майстори, търговци и др., които са отишли по работа или по търговия извън местожителството си било в страната, или извън нея, както и лицата, които са отпътували някъде - за лечение или за удоволствие и т.н.

Мерки за организация

За правилното протичане на преброяването се грижат специални околийски и окръжни преброителни комисии, които разделят общините на преброителни участъци и определят необходимия брой агент-преброители. Разделянето на общините на преброителни участъци и назначаването на агент-преброители става въз основа на списъци, съставени от общинските управления при номерацията на сградите и съдържащи номерата на всички къщи и други сгради, празни места, новостроящи се сгради, както и имената на стопаните им по населени места и по улици. Тези списъци

са предварително допълнени от общинските управления съгласно наредбите за преброяването, като към номера на всяка къща и друга сграда се вписват имената на домакините на всички отделни домакинства, които живеят в нея. Така попълнените списъци общинските управления изпращат най-късно до 10 ноември 1905 г. на околийските преброителни комисии с по един списък на лицата, които извършват работата на агент-преброители в общините им. По тези списъци околийските преброителни комисии разделят общините на преброителни участъци, като всеки преброителен участък обхваща според характера на местността от 35 до 70 сгради. В същото време околийските преброителни комисии определят по един агент-преброител на всеки преброителен участък от представените им от общинските управления лица и съставят списък на определените в околията агент-преброители. Тези списъци са утвърдени от окръжните преброителни комисии.

Така организирано, преброяването се провежда в определения ден на територията на Княжество България. Въпреки добрата подготовка се случват нередности и непълноти, и то в гр. София. В столицата са били пропуснати много отделни лица и домакинства, дори цели квартали във вътрешността и околностите на града са останали непреброени. Регистрирани са двойни и тройни записвания. Дирекцията на статистиката взема необходимите мерки и под формата на анкета прави ново преброяване. Градът е разделен на участъци, като за всеки един е назначен агент-преброител. Анкетата е проведена в периода 5 - 10 януари 1906 г. и установява, че 2 000 граждани не са преброени в определения ден. Но и тази анкета не открива всички пропуски, тъй като и след нея са констатирани още непреброени домакинства. На 18 януари 1906 г. на Софийското общинско управление е възложено да извърши преброяване на цял списък домакинства извън града, останали непреброени на 31 декември 1905 година.

Извършване на преброяването

Преброяването на 31 декември 1905 г. се извършва в 1 893-те общини на княжеството от 20 834 агент-преброители, от които 5 924 в градовете и 14 910 в селата. На един агент-преброител се падат средно по 194 жители, от тях на градски преброител - 133, на селски - 218 жители. Според списъците на агент-преброителите, в които е отбелязана професията на всеки от тях, те се разпределят, както следва:

- Учители - 5 104 - от тях 1 394 в градовете, 3 710 в селата;
- Чиновници държавни - 4 470 - от тях 2 755 в градовете, 1 715 в селата;
- Чиновници общински и окръжни - 3 191 - от тях 638 в градовете, 2 553 в селата;

- Бивши чиновници и пенсионери - 1 068 - от тях 146 в градовете, 922 в селата;
- Свещеници - 290 - от тях 13 в градовете, 277 в селата;
- Адвокати и просбописци - 507 - от тях 291 в градовете, 216 в селата;
- Лица със свободни професии (лекари, инженери, аптекари, фотографи и др.) - 219 - от тях 87 в градовете, 132 в селата;
- Земеделци - 3 220 - от тях 35 в градовете, 3 185 в селата;
- Търговци - 1 340 - от тях 320 в градовете, 1 020 в селата;
- Кръчмари - 457 - от тях 28 в градовете, 429 в селата;
- Занаятчии и индустриалци - 273 - от тях 37 в градовете, 236 в селата;
- Магазинни и други служащи и работници - 137 - от тях 86 в градовете, 51 в селата;
- Други - 558 - от тях 94 в градовете, 464 в селата.

Съгласно чл. 9 от Закона за преброяването преброителите, които извършват дейността, независимо дали в село, или град, където се намира постоянното им местожителство, не получават никакво възнаграждение.

Преброяването се извършва според посочените наредби и наставления. Сведенията са вписвани в личните карти от самото население, а където това не е било възможно - от агент-преброителите, които след попълването на преброителните карти от домакинствата проверяват вписаните данни и поправят откритите грешки и непълноти. Най-късно до 5 януари вечерта агент-преброителите окомплектоват цялата документация и я предават в общинските управления. Общинските кметове разпореждат да се проверят всички документи в присъствието на агент-преброителя и ако има пропуски и грешки, да се отстранят своевременно на място. Всички преброителни книжа се опаковат и изпращат в Дирекцията на статистиката.

Обработка на сведенията от преброяването

Съгласно закона за преброяването от 1897 г. общинските управления изпращат всички преброителни книжа в Дирекцията на статистиката, където се извършва обработката на данните. Резултатите от преброяването са публикувани в същия вид, както и при преброяването през 1900 г., съгласно препоръките и решенията на Международния статистически институт, които са наложени предвид всесветското преброяване, проведено в края на XIX век.

По време на обработката на данните са открити пропуски, непълноти и различия на едни и същи данни по отделните таблици, което налага допълнителна проверка.

Откриват се много погрешни отговори в голяма част от личните и домакинските карти, което забавя с две години публикуването на резултатите от преброяването.

Първата серия публикации с резултатите от преброяването се състои от 12 отделни тома - за всеки административен окръг по един том. Данните са групирани в осем отделни таблици и съдържат демографска информация, събрана по време на преброяването. За всяко отделно населено място и за всяка община се публикуват броят и разпределението на домакинствата според броя на членовете им, броят на правното и фактическото население по пол, а също и разпределението на фактическото население по месторождение, етнографска народност, вероизповедание, семейно положение, поданство, грамотност. Всеки том съдържа таблици за населението с физически и душевни недъзи, както и за отсъстващото население от постоянното си местожителство в деня на преброяването.

Втората серия публикации се състои от два тома. Първият том съдържа различни комбинации от демографски характеристики, изложени в общи резултати за княжеството, по окръзи, по околии и отделно за всеки град с население над 10 000 жители. Във втория том е публикувана информация за разпределението на населението по професии. Дават се отделни комбинации от признаци за цялото население - селско и градско, както и за градското население. Резултатите по окръзи и околии обхващат само цялото население на окръга или околията. В последния раздел се публикува професионалният състав на населението поотделно във всички градове по класове професии.

Общите резултати за княжеството са представени по най-подробна номенклатура, по която населението е разпределено по групи професии и отделни занятия. Всяка отделна група професия или занятие е комбинирана с пол, възраст и професионално положение. Резултатите по окръзи, околии и отделни градове са публикувани по класове професии и по положени в занятието. Данните също така показват активното и неактивното население и населението по пол за всяка от трите социални категории - самостоятелни, служещи и работници. Данните в публикацията се отнасят само за главната практикувана професия, упражнявана от лицето към момента на преброяването. Личната карта съдържа отделен въпрос и за второстепенно занятие, както и ред допълнителни въпроси, повечето от които остават без отговор.

Преброяване на жилищния фонд

Първото преброяване на жилищния фонд е организирано и проведено от Министерството на войната. То е обхващало всички сгради в страната без изключение,

т.е. както зданията, които служат за живеене, така и всички останали сгради, използвани за различни цели. Сведенията от това преброяване са обработени и публикувани от същото министерство през 1890 година. Жилищните сгради не са разпределени по вид, а е даден само общият им брой. Направено е разпределение на сградите по вида на материала, от който са построени, и вида на материала, с който са покрити. Останалите три преброявания са извършени едновременно с преброяванията на населението и на домашния добитък на същите дати по разпоредба и чрез карти, разработени от Дирекцията на статистиката.

Преброяването през 1905 г. е четвъртото поред преброяване на жилищния фонд в България. Общите резултати от него са поместени в третата серия публикации за преброяването през 1905 година. Данните са в два тома. Първият том съдържа информация за преброяването на сградите в Княжество България на 31 декември 1905 година. Вторият том включва резултатите от преброяването на сградите в Княжество България по общини и населени места.

С настоящия материал списание „Статистика“ продължава поредицата от публикации, посветени на преброяванията на населението и жилищния фонд в България през периода 1881 - 1992 година. Целта е да бъде представена цялостна панорама на най-мощното статистическо наблюдение, което дава завършена представа за демографските и социално-икономическите характеристики на населението на прага на предстоящото през 2021 г. преброяване на населението и жилищния фонд.

Публикациите от преброяването на населението и жилищния фонд през 1905 г. са дигитализирани и са със свободен безплатен достъп в дигиталната библиотека на Националния статистически институт. Дигиталната колекция се състои от 2 884 страници статистическа информация, която е достъпна на интернет адрес:

[http://statlib.nsi.bg:8181/bg/bool-simp.php?db=&outType=0&bool=\(0=преброяване на населението 1905\\$\)&recordsPerPage=4&page=1](http://statlib.nsi.bg:8181/bg/bool-simp.php?db=&outType=0&bool=(0=преброяване на населението 1905$)&recordsPerPage=4&page=1)

